

הרב עזריאל אריאל

עני היכול לקבל מעשר עני

ראשי פרקים

הצגת הבעיה

- א. דין "מי שאין לו מאתיים זוז"
- ב. שיטת ה"קהילות יעקב"
- ג. השיטה החולקת מסקנות

הצגת הבעיה

כיום נדיר למצוא עני שאין מי שמפרנס אותו כלל, מפני שכמעט כל העניים מקבלים קיצבאות מן הביטוח הלאומי. (כמו כן, תלמידי ישיבה מתפרנסים ע"י הישיבה או מקבלים מילגה מהכולל, וכן יש סטודנטים המקבלים מילגה מן האוניברסיטה). בחלק מן המקרים, הקיצבה מספיקה למחייתם של אותם אנשים. האם אפשר לתת מעשר עני גם לאנשים אלו?

א. דין "מי שאין לו מאתיים זוז"

במשנה (פאה פ"ח מ"ח) נאמר ש"עני" הוא מי שאין לו מאתיים זוז, שהם אמצעים המספיקים לפרנסה של אדם למשך שנה אחת (ר"ש שם). למעשה נפסק להלכה ש"עני" כיום הוא אדם שאין לו קרן שבני משפחתו יכולים להתפרנס מהרווחים שלה (שו"ע יו"ד סי' רנג סעי' ב). ומכאן למדו הפוסקים בדורינו ש"עני" הוא כל אדם שאין לו מקור הכנסה קבוע, בסכום היכול לספק את צרכיו המינימאליים, ללא מותרות (ע"י "הליכות שדה" גליון 41 עמ' 11, בשם הגרש"ז אויערבך, גליון 64 עמ' 17, בשם החזו"א; שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' קכה, בהערה לסי' רנג סעי' ב). לכן כל מי שמקבל משכורת, רווח או קיצבה בסכום המספיק למחייתו - אינו נקרא "עני"; אך אם מקורות ההכנסה שלו אינם מספיקים למחייתו (כגון: שמשכורתו נמוכה, או שיש לו הוצאות רפואיות חריגות, חובות וכדו') - הרי הוא "עני".

אלא שיש לשאול אם הגדרת "עני" תלויה רק במצב הכלכלי של האדם או גם במקורות הפרנסה שלו. ואכן מסתבר שרק אדם היכול להתפרנס בכוחותיו הוא, מוגדר כעני; ואילו אדם שכל פרנסתו היא מצדקה שהוא מקבל, אינו נחשב "עשיר" כתוצאה מכך שיש מי שנותן לו צדקה. ומתוך כך יש לעיין בדינם של אנשים שמקור הפרנסה שלהם הוא לא שכר עבודה אלא קיצבה או מילגה וכדו'.

ב. שיטת ה"קהילות יעקב"

ה"קהילות יעקב" (סוכה סי' כה) עומד על ההבדל שבין שני סוגים של מקבלי קיצבאות:

1. אשתו של אדם שבעלה מפרנס אותה כיאות, אף אם אינה עובדת - הרי היא "עשירה" (ר"ן נדרים פג ע"ב ד"ה אימא סיפא; מנחת ביכורים וחזון יחזקאל לתוספתא מע"ש פ"ד ה"ח). וזאת משום שבעלה חייב בפרנסתה מתנאי הכתובה.
2. לעומת זאת, בדינו של ילד קטן, שאביו חייב לפרנס אותו מתקנת חכמים (כתובות מט ע"א) - כתבו הפוסקים שאביו אינו יכול לתת לו כספי מעשר, משום שאין אדם פורע חובו במעשר עני (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס ברלין סי' עה; ט"ז י"ד סי' רמט ס"ק א). ומכאן שילד קטן נקרא "עני" למרות שאביו מפרנס אותו (וכ"כ בקובץ הערות ליבמות, ביאורי אגדות סי' ב אות ו); וקל וחומר לילד גדול, שאביו אינו חייב בפרנסתו.

הקהילות יעקב מסביר את ההבדל כך: אשה מקבלת את פרנסתה מבעלה מכוח זכות ממון שיש לה. אין זו רק חובה של הבעל לפרנס אותה, אלא זכות שלה לקבל ממנו. ילד קטן, לעומת זאת, אמנם אביו חייב לפרנס אותו, אבל זוהי חובה של האב ולא זכות של הבן. אך הקהילות יעקב מחדש שם חידוש גדול: אדם כזה, שיש לו מקור פרנסה שהוא מקבל ממנו צדקה, אמנם מוגדר כ"עני" לענין זה שמותר לתת לו מתנות עניים; אבל מאידך גיסא, אין חובה לתת לו צדקה.

וכן יש להוכיח מן הפסוקים העוסקים בנתינת מעשר עני ומונים שלושה סוגים של עניים: הגר (שאין לו קרקע להתפרנס ממנה), היתום (שאין לו אב) והאלמנה (שאין לה בעל). ומשמע שילד שיש לו אב ואשה שיש לה בעל - אין מצוה לתת להם צדקה ומעשר עני. ואולי יש להוכיח משם שאף אין היתר לתת להם מעשר עני, וצ"ע. ועי' חת"ם סופר (בתשובה, י"ד סי' רלז).

בהשלכה למציאות ימינו, יש הבדל בין כמה סוגים של קיצבאות:

1. קרן פנסיה, או דמי ביטוח - אדם מקבל מהן את הקיצבה שלו בזכות, כמו אשה מבעלה.
2. תלמיד ישיבה, אברך בכולל אברכים (אם משכורתה של אשתו אינה מספקת למחייתו) או סטודנט באוניברסיטה. גם אם הם מקבלים מילגה גבוהה, אין הם מקבלים את המילגה בזכות אלא בחסד. ונותן המילגה יכול להפסיק לתת אותה באופן שרירותי (אולי למעט החלק הקטן המתקבל מתקציב משרד הדתות), מבלי שתהיה אפשרות לתבוע אותו לדין. ולכן מסיק הקהילות יעקב שם שתלמידי ישיבות וכוללים - יש להם דין של עניים, ואפשר לתת להם צדקה ומעשר עני. וכך הורה מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל. וכך הסיק הגר"ח קנייבסקי בספרו "דרך אמונה" (ביה"ל הל' מתנ"ע פ"ט ה"ג ד"ה היו):

"נראה שהולומדים בכולל או בישיבה ויש להם שם שכירות קבועה כל חודש כדי צרכם לחודש זה - כיון שההנהלה לא התחייבה לתת להם אלא אם

יהיה להם; ואם לא יהיה להם אי אפשר לתובעם לדין או שהרשות ביד ההנהלה לשלחם כשירצו - דינם כעניים ממש המתפרנסים מן הצדקה, ומותר להם ליטול צדקה, לקט, שיכחה ופאה ומעשר עני אם אין להם מאתיים זוז. אבל אם ההנהלה התחייבה ליתן גם משלהם אם לא יהיה להם, וגם אי אפשר לסלקו תוך השנה - אז הרי כאילו יש להם פרנסה לשנה. וכן כל כה"ג."

3. קיצבאות סעד - מה שאדם מקבל מהן הוא חסד שהמדינה עושה עם הנזקקים, כמו אב המפרנס את בנו. אמנם המדינה מחוייבת לשלם את הקיצבאות הללו מכח חוק הביטוח הלאומי, ומכוח דמי הביטוח שכל עובד במדינה חייב לשלם; אבל הנזקק מקבל את קיצבתו בחסד ולא בזכות, ואכן הממשלה יכולה לתקן בכל פעם תקנות חדשות ולשנות את גובה הקיצבה שהאדם מקבל. יכולתו של הנזקק לתבוע את המוסד לביטוח לאומי קיימת רק כל זמן שהתקנות לא השתנו. ואינו כמו מי שביטח את עצמו בחברת ביטוח, שהחברה אינה מוסמכת לקצץ בקיצבתו בצורה שרירותית בניגוד לתנאי הפוליסה. ולכן יש להסתפק בדינו של מי שמקבל קיצבת ביטוח לאומי המספקת את צרכיו (כגון: דמי אבטלה), אם הוא מוגדר כ"עני".

ג. השיטה החולקת

מאידך גיסא, יש להביא ראיה לכך שגם אשתו של אדם עשיר מוגדרת כענייה. וכך משמע מהמשנה במסכת נגעים (פ"ד מ"ב), העוסקת בקרבן עני וקרבת עשיר: "מביא אדם ע"י בנו, ע"י בתו, ע"י עבדו ושפחתו - קרבן עני... ר' יהודה אומר: אף ע"י אשתו מביא קרבן עשיר..."

ומסבירים המפרשים (רמב"ם בפי"ה מ, רע"ב, תפ"א) שאדם עשיר אינו יכול להביא קרבן עני על אשתו משום ש"אשתו כגופו". ומכאן משמע שהיא מוגדרת כענייה, בעוד שלפי מה שכתבנו לעיל היה צריך לומר שאשתו של אדם עשיר היא עשירה מפני שבעלה חייב בפרנסתה. ואכן כך כתבו גם כמה ממפרשי התוספתא (מע"ש שם), שמה שאין אדם נותן לאשתו מעשר עני הוא משום ש"אין אדם פורע חובו במעשר עני" (עי' חסדי דוד, לר' דוד פארדו; פירוש ר' יונה ב"ר גרשון, ווילנא תקנ"ט; תוספתא כפשוטה עמ' 765).

יתירה מזאת. המשנה קובעת שגם על עבדו מביא אדם קרבן עני. אם היה מדובר בעבד כנעני, שרבו יכול לומר לו "עשה עמי ואיני זנך" (גיטין יב ע"ב), אכן אפשר היה לומר שרק מי שאין לו זכות ממון מוגדר כ"עני". אבל המשנה עוסקת בפשטות גם בעבד עברי, שהאדון חייב לפרנס אותו מן הדין (רמב"ם הל' עבדים פ"א ה"ט); ואעפ"כ הוא מוגדר כ"עשיר". ועפ"י דברי המשנה יש לומר שרק מי שמתפרנס מיגיע כפיו או מכסף הנמצא בידו הוא הנקרא עשיר; אבל מי שאחרים מפרנסים אותו - אפילו כאשר זוהי חובה מוחלטת שלהם - הרי הוא "עני".

אולם נראה לענ"ד שאף לפי הגדרה זו יש לחלק - באותם המקבלים קיצבאות בחסד ולא בזכות - בין שני סוגי אנשים:

1. מי שמקבל פרנסה לפי צרכיו, שהוא תלוי במי שמפרנס אותו - נקרא "עני".
 2. מי שמקבל קיצבה קבועה - נקרא עשיר.
- וא"כ יצא שמי שמתפרנס מקרן פנסיה או מדמי ביטוח בחברה פרטית, שהן חייבות לו הקצבה חודשית קבועה - נקרא "עשיר"; אך מפגר הנמצא במוסד למפגרים, שהוא מקבל מהמוסד לפי צרכיו - נקרא "עני".
- ואכן יש להעיר שכך מסר הרב מאיר שלזינגר שליט"א ("הליכות שדה" 14 עמ' 11) בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל, שכל מי שיש לו הכנסה המספיקה למחייתו בסכום חדשי קבוע - בלי קשר למקור ההכנסה - אין לתת לו מעשר עני. וכן פסק הרה"ג יעקב ישעיה בלוי שליט"א (צדקה ומשפט פרק ב סעי' ו וס"ק ז).

מסקנות

1. מי שאין לו אמצעי קיום המספיקים למה שמקובל כיום כמינימום הכרחי - מוגדר כ"עני".
 2. ילד או בחור שאביו מפרנס אותו, וכן תלמיד ישיבה ומי שמקבל מילגה מכולל אברכים או אוניברסיטה - מוגדר כ"עני", אף אם הוא מקבל משם את כל צרכיו.
 3. מי שמקבל קיצבה קבועה (המספיקה למחייתו) מקרן פנסיה או מחברת ביטוח פרטית - מוגדר כ"עשיר".
 4. אשה נשואה שבעלה מפרנס אותו, לא יכולה לקבל מעשר עני (ויש מחלוקת אם להגדיר אותה כענייה או כעשירה).
 5. מי שמקבל קיצבת סעד מן הביטוח הלאומי או חוסה במעון ציבורי (מפגרים וכדו'), יש ספק אם הוא מוגדר כעני או כעשיר.
- ומ"מ ראוי לתת את מעשר העני לאדם הזקוק לכך באמת, ולא להסתפק בנתינה לאדם שרק באופן פורמלי הוא מוגדר כ"עני" הלכתי.